

CSENDŐRSORTÚZ Endrődön

Az endrődi sortúz az 1935-ös országgyűlési kampány során bekövetkezett tragikus esemény. 1935. március 20-án délután 5 órakor Endrődön csendőrsortúz oszlatta szét a képviselő jelöltjére békésen várakozó tömeget. A háromszor megismételt sortúz következménye: nyolc halott és legalább harminc sebesült. Az endrődi sortúz a későbbiekben fogalommá vált: emlegetik a Gömbös Gyula nevéhez kapcsolt erőszakos, terrorisztikus módszerek szinonimájaként, nevezik a választási gyűlés véres szétverésének, a kormányterror megnyilvánulásának, az endrődi kisgazdaggyűlés sortúzes feloszlatásának.¹

Társadalmi, politikai helyzet

A Tanácsköztársaság leverése után Magyarország államformája ismét királyság lett, melyben az államfői méltóságot Vitéz Nagybányai Horthy Miklós mint kormányzó viselte. A miniszterelnököt és a miniszterelnök javaslatára a minisztereket a kormányzó nevezte ki. Az állami szuverenitás legfőbb letéteményese és az ország törvényhozó szerve 1920-tól 1926-ig a nemzetgyűlés, 1927-től a kétkamarás országgyűlés volt. A rendszer konszolidációja 1921. és 1932 között valósult meg, Gr Bethlen István miniszterelnöksége alatt.

1922-ben a nemzetgyűlés mellőzésével hozott választási törvény szűkítette a választójogot, és vidéken visszaállította a nyílt szavazást. A választóknak a továbbiakban csak kicsit több mint 20 %-a szavazhatott titkosan. A nyílt szavazás során pedig a községi, városi előljárók előtt kellett nyilatkozni, hogy melyik pártot választja a polgár.

Bethlen 1922-ben barátaival belépett a Kisgazdapártba, s Nagyatádi Szabó István mellett megszerezte a párt irányítását. Ez a párt Egységes Párt néven lett kormánypárt, s a választásokon nagy győzelmet aratva, abszolút többségre tett szert.

Néhány év alatt visszaállt a dualizmus kori politikai rendszer, biztosítva az arisztokrácia és a nagytőke hatalmát: a többpártrendszer körülményei között uralkodó egy nagy párt könnyen nyerte a választásokat, s a polgári parlamentarizmusnak ebben a formájában a végrehajtó hatalom elsőbbséggel rendelkezett a törvényhozással szemben.

A rendszer ellenzéke volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt; a Magyar Nemzeti Függetlenség Pártja (Fajvédő Párt, Gömbös Gyula); a Magyarországi Szocialista Munkáspárt; s az 1930-ban létrehozott új, Független Kisgazdapárt (Eckhard Tibor).

A közbiztonságra két fegyveres testület, a rendőrség és a csendőrség ügyelt. A rendőrség a városokban, a csendőrség az ország többi területén.

A Horthy korszak csendőrsége idegen legénységgel és altisztekkel őrizte a társadalmi, valamint a politikai rendet. A járások közigazgatását irányító főszolgabírók mellett a csendőrség garantálta az ekkor már Európa-szerte anakronisztikusnak ítélt nyílt szavazások minden szempontból zavartalan lebonyolítását. A csendőrség feladatai közé tartozott a társadalmi és politikai rendezvények nyugalalmának biztosítása és a nem engedélyezett gyűlések feloszlatása. A választások idején rendszeresen alkalmazták a testületet az ellenzéki jelöltek gyűléseinek korlátozására is.

A csendőr fegyverhasználati szabályai nagyon szigorúak voltak, amely a katonai szervezeti múltból következett, s szinte lehetetlenné tették a komolyabb konfliktusok békés megoldását. Bármilyen támadásra, vagy támadási kísérletre azonnal tüzelniük kellett, ellenkező esetben hadbíróság várt rájuk kötelességszegés miatt. Támadásnak minősült egy kő eldobása, a szurony megragadása, a támadással való veszélyes fenyegetés, az intézkedéssel szembeni tetteges ellenszegülés stb.

A csendőrörsök felett az ügyészségek, a megyei bíróságok, és a főszolgabírók diszponáltak.

¹

Mivel a Magyar Királyi Csendőrség katonai alakulat volt, alá volt rendelve a honvédségnek is. Fegyelmileg a hadügyminisztériumhoz, költségvetésileg a belügyminisztériumhoz tartozott.

A gazdasági világválság Magyarországon 1931-ben csúcsosodott ki, s főleg a mezőgazdaság ellentmondásait hozta felszínre. Következményei voltak: árzuhanás, a piacok összeszűkülése, az eladósodás fokozódása. Endrőd 14700 fős lakosságából 970 földmunkás volt 2910 taggal. Közülük 350 családfő minden kereset nélkül a legnagyobb nyomornak nézett elébe.

A válság a politikai rendszerben erős jobbratulódást eredményezett, Horthy Miklós szükségesnek látta az erős kéz politikájának alkalmazását. 1932-ben elfogadta gr. Bethlen István és kormányának lemondását, s az új kormány megalakításával Gömbös Gyulát bízta meg.

Az új miniszterelnök írásos programot terjesztett a parlament és a nyilvánosság elé. A 95 pontból álló Nemzeti Program minden társadalmi réteg számára tartalmazott valami reménykeltő ígéretet, megjavítva ezzel a társadalmi hangulatot.

A parlamentben 1933-ban elérte, hogy újra kiterjesztették a kormányzói jogkört. Horthy Miklós lehetőséget kapott az országgyűlés elnapolására, berekesztésére, illetve feloszlására, tehát megfelelő körülmények esetén segíthette Gömböst programja végrehajtásában. Ennek központjában a modern tömegpárt megteremtésére irányuló kísérlet állt, mely egyszersmind Bethlen híveinek kiszorítását is jelentette volna a hatalomból.

1932 októberében az Egységes Párt átalakult, s felvette a Nemzeti Egység Pártja nevet, majd megkezdte a tagság toborzását. Gömbös tehát a szervezést a közigazgatás helyi képviselőire, a főispánokra és a melléjük kinevezett "élharcosokra" bízta. Ők azt a feladatot kapták, hogy minden helységben alapítsanak alapszervezetet.

A miniszterelnök, hogy tömegbázisát megnövelje, titkos paktumot kötött (1934) a kisgazda vezérrel, Eckhardt Tiborral, melyben a választási támogatásért cserébe megígérte az általános, titkos választójogot.

1935-ben Gömbös Bethlen híveinek kiszorításával átalakította kabinetjét, majd a kormányzó támogatásával két tucat tábournokot is nyugdíjaztatott. Azt is elérte, hogy Horthy feloszlassa a Házast és új választásokat írjon ki. A váratlan lépésre reagálva Bethlen és frakciója elhagyta a pártot. Hogy a nyílt szavazás előnyeit utoljára felhasználhassa, a választásokat a miniszterelnök még a választójogi törvény elfogadása előtt, 1935-ben íratta ki, s leplezetlen politikai terror alkalmazásával, a liberalizmus elleni kampánnyal bonyolította le.

Előzmények

A gyomai választókerületben a Nemzeti Egység Párt (kormánypárt) hivatalos jelöltje Rubinek István volt. Az ellenzéki Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt jelöltje Andaházi Kasnya Béla, aki az Endrődöt is magába foglaló választókerületben az egyetlen esélyes kihívója volt a kormánypárti képviselőjelöltnek. Endrőd akkoriban közel 15 000 főt számláló nagy település volt. A falu szellemi elitje kormánypárti volt.

„A nép nem tudott csak a Kisgazda Pártba menni. Itt tudott kenyeret remélni, itt fogadták fel őket a nagyobb gazdák, itt kaptak munkát. Ez a párt segítette a nyomorult emberek előrehaladását.”²

„Nem volt munkájuk az embereknek. Ezek a csórók azt várták, hogy Andaházi jót ígér, jót mond.”³

A kampány során Andaházi képviselőjelölt a választókerülethez tartozó valamennyi településen választási gyűlést kívánt tartani, amelyek engedélyezése első fokon az illetékes járási főszolgabíró hatásköre volt.

A Gyomai járásban a főszolgabíró Pálka Pál - ahogy máshol is – kormánypárti volt, s ahol lehetett, akadályozni próbálta az esélyes ellenzéki jelölt választási kampányát. Ezért Andaházi három gyűlését egyetlen délutánra, március 20-ára engedélyezte. A jelöltnek 1 órakor Hunyán, 3-kor Kondoroson, 4 órakor Endrődön kellett volna beszédet tartania. Ez a közlekedési

lehetőségek korlátozottsága miatt is lehetetlen vállalkozásnak ígérkezett. Endrődön a Gyűlés publikálását is megakadályozták, csak a jelölt saját röpcédulái tájékoztattak az eseményről.

A helyi hivatal végül a községháza udvarára, ½ 4-re engedélyezte a gyűlés megtartását, tovább nehezítve ezzel a pontos kezdést és a polgárok korrekt tájékoztatását. A korabeli jegyzőkönyvek szerint már a gyűlés előtt sokan vélekedtek úgy, hogy nem is lesz megtartva, vagy ha igen, akkor megzavarják. Erre a napra a hivatal ínségmunkát is szervezett, így több, mint ezer napszámos hagyta el a falut és ment ki a határba dolgozni. Őket figyelmeztették arra, hogy amennyiben nem töltik le az egész napot, nem kapják meg a bérüket.⁴

Ennek ellenére „tenger sokan vótak a gyűlésen. Ami nép csak elfért a piactéren, fej, fej mellett.”⁵ Délután 1-2 óra tájban még az ínségmunkások is abbahagyták a munkát, s elindultak a gyűlésre. A határban mindenfelől húzódtak a kocsik a falu felé: kb 840-en otthagyták a munkát.

Az események

Az előzőekből következően Andaházi Kasnya Béla nem érkezett meg pontosan a gyűlésre, saját vallomása szerint 12 percet késett. Megérkeztek viszont a kirendelt hatóság tagjai: hatósági biztosként Bakos József főszolgabíró, Baricz Károly csendőralhadnagy hat tagú csendőri készütséggel, fegyverrel, lőszerral.

Miután a jelölt nem érkezett meg, Bakos főszolgabíró 3 óra 50 perckor Baritz Károllyal közölte, hogy az előadó késik, s így a gyűlés megtartását nem engedélyezi. Utasította, hogy a tömeget lassan oszlassa szét. Az alhadnagy kikiabált az udvarra: „A törvény nevében felszólítom, hogy a községháza udvarát hagyják el, oszoljanak széjjel, menjenek haza!”⁶ A tömeg zúgolódott, de megindult a kapuk felé. Négy órakor megérkezett Andaházi. Bakos főszolgabíró a községháza folyosóján találkozott vele. Üdvözlés után udvarias hangon tájékoztatta, hogy a gyűlést már nem tarthatja meg, mert késett, s ő már kiadta az utasítást a tömeg feloszlására. Andaházi a főjegyző irodájába ment, hogy telefonálhasson a belügyminisztériumba. A főjegyző azonban nem engedte meg a hivatali telefon használatát, nyilvános telefonhoz küldte. Andaházi a postához hajtott a kocsiján, s telefonon kérte az engedélyt, hogy a gyűlés megtartható legyen. Mivel várnia kellett, ismét visszament a községházára, ott azonban már a karhatalom nem engedte be. Újból a postára ment, s telefonon a belügytől azt a tájékoztatást kapta, hogy az engedély ügyében Gyulára, az alispánhoz telefonáltak jogorvoslás végett. Tehát a gyűlés megtartására Andaházi -a belügytől telefonon kapott szóbeli tájékoztatás útján - megkapta az engedélyt. Ekkorra azonban a községházáról minden hivatalos személy eltűnt, aki az engedélyt fogadni, s a gyűlés megtartását engedélyezni jogosult lett volna. Az udvaron összegyűlt 1500 főnyi tömeget a csendőröknek sikerült kiküldeni az utcára, a kapukat pedig bezárták. Bakos főszolgabíró és a főjegyző hazament, Pálka Pál főszolgabíró pedig a parókián vendégeskedett Csernus Mihály apátplébános úrnál.⁷

A tömeg azonban nem fogyott, hanem egyre szaporodott. Amikor Andaházi megérkezett, a feloszlítás elakadt. A községháza udvaráról ugyan kivonultak, de az utcán és a piactéren egyre többen lettek. Mindenfelől emberek, asszonyok, gyerekek igyekeztek a községháza felé. A hatalmas akácfákra a piactéren 50-60 8-10 éves gyermek kapaszkodott fel. A Hősök szobra alacsonyabb részein is emberek voltak. Sok volt az asszony, karján, vagy babakocsiban gyermekével. A kb 3000-es tömeggel ottmaradt Baritz Károly csendőralhadnagy, hat csendőr és Andaházi képviselőjelölt, akit az alhadnagy határozott hangon szintén távozásra szólított, de ő ezt visszautasította. Ekkor megérkeztek Gyomárról a Baritz Károly által erősítésként kért csendőrök: kettő lovas és két gyalogos. A csendőrrörök átvágtak a tömegen: az emberek kettéválva utat nyitottak, de ez elég lassú volt. A lovasok „szárba vették” lovukat, s azok oldalazásba kezdtek. Ezzel a tömeg egy részét árokba szorították. Többen elestek, felnőttek és gyerekek egyaránt, de azután visszaálltak a helyükre. A csendőrök lejelentkeztek az

alhadnagynál, aki a községháza nagykapuja előtt állt. Ő a Szt János kápolnához irányította a járőröket, ahol a tömeg felé fordulva kellett megállniuk, s ott a kardjukat kirántani.

- Innen fogunk támadni. - adta a magyarázatot az utasításához az alhadnagy.⁸

A többi csendőr a községháza falánál rajvonásban állt, tüzelőállásban: egymástól két-három lépésre, a puskát kézbe véve.

Baritz Károly ekkor felemelte a kezét s a tömeghez szólt: „Idefigyeljenek! A törvény nevében ismét felszólítom, hogy távozzanak el, mert a gyűlés nem lesz megtartva!”⁹ A tanúvallomások szerint az első felszólítás nagyon halk volt, csak a legközelebb állók hallhatták. Az alhadnagy másodszeri felívása indulatos és erős hangzású volt.

Ekkor a bal szárnyon elhangzott az első lövés.

"Láttam, amint Faragó csendőr a tömeg közé lőtt. A lövés előtt kissé meg volt hajolva, závarzattal betöltött, és mindjárt el is sült a fegyver. Hogy miért lőtt, nem tudom, az ablakból még rá is kiáltottam, hogy miért lőtt a tömegre. Én ugyanis sem mellette, sem megette sem közvetlenül előtte embereket nem láttam... ő azonban ismét töltött, és újra ilyen helyzetben lőtt. A fegyverét nem kapta fel a vállához a későbbi lövések során sem, hanem csak oldalt mozgatta... A szélső csendőr talán nem lőtt, mert az ő fegyverének a csöve felfelé állt."¹⁰

A tanúvallomások egyöntetűen azt állítják, hogy amikor a lovas csendőrök a kardjukat kirántották, akkor hangzott el az első lövés. Háromszor lőttek.

Az első lövések után dermedt csend támadt. Az emberek nem hitték, hogy valóban lőttek, azt gondolták, hogy vaktöltény volt. „...hiszen az emberek viselkedése nem volt fenyegető. Olyan volt, mint vasárnap a publikációnál szokott: a tömeg zümmögött, beszélgettek.”¹¹

Nem vaktöltény volt. Egy asszony jajveszékelnéi kezdett, a gyerekek fáról ugráltak le, egy fiatalember pedig leesett a fáról. (Mészáros Gyula 27 éves napszámost a fáról lőtték le, meg is halt). A földön szétszórta holttestek és jajgató sebesültek feküdtek.

„Hordták be a véres halottakat a községháza udvarára. A folyosó mellett vannak nagy fenyőfák, azok alá tették le”¹²

A gyűlés hallgatósága között lévő három orvos azonnal hozzálátott a segélynyújtáshoz. A községháza kapubejárója alatt kialakított gyors kötözőhelyen 14 sebesültet láttak el. A sebesültek száma összesen kb. 30 fő volt.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonnal meghalt hat ember – négy férfi és két asszony – , még azon a napon meghalt még egy férfi, illetve két hónappal később belehalt sebeibe egy asszony.

Mindegyik áldozatnál a halál oka – a korabeli jegyzőkönyvek szerint – a rendkívül erős, átütő erejű lövedék volt, amely szinte átszelte a testüket.

Tisztelgő főhajtással kísérik emléküket:

Gellai István 23 éves, endrődi születésű cipészsegéd: „... A lövedék az arc bal felén hatolt be... és a tarkó felső határán jutott a külvilágba... A lövés nem közvetlen közlelről történt... a fegyver erős, átütő erejű lehetett... Endrőd, 1935. március 21. Dr. Feldmann Ignác kórházi főorvos, Dr. Weiss Aladár községi orvos.”

Mészáros Gyula 27 éves napszámós: „, 172 cm hosszú, lesóványodott férfi... kopott szürke kabát... a lövedék hátul hatolt be és a [testét] öt helyen fúrta keresztül... a mellő hasfalán keresztül távozott. A lövés nem közvetlen közlelről történt... Endrőd, 1935. március 21. Dr. Feldmann Ignác kórházi főorvos, Dr. Weiss Aladár községi orvos.”

Farkasinszki Lajos 38 éves kosárfonó: „, ... 166 cm magas férfi... halálát elvérzés okozta. Az elvérzés lövés következménye, amely a mellkason lés a tüdőn keresztülhatolva érte. A lövés iránya: balról hátulról... A lövedék átütő erejű fegyverből származik... néhány méter

távolságból történhetett... Endrőd, 1935. március 21. Dr. Karolini Lajos kórházi főorvos, Dr. Cseh József községi orvos.”

Privóczki István 63 éves napszámos: „A 155 cm magas férfi halálát az agyvelő súlyos roncsolása okozta, amely löfegyverből származik... Endrőd, 1935. március 21. Dr. Karolini Lajos kórházi főorvos, Dr. Cseh József községi orvos”

Polányi Józsefné Fülöp Mária 44 éves, htb. „, A 152 cm magas asszony haja világosbarna, befont... halálát elvérzés okozta, amely lősérülés következtében jött létre... a lövés hátulról érte a sértettet... megsértette azt aortát, a nyelőcsövet és a szívet... a halált okozó lövés távolsága néhány méterre tehető... Endrőd, 1935. március 22. Dr. Karoliny Lajos kórházi főorvos, Dr. Cseh József községi orvos”

Gyuricza Bálintné Lapatinszki Veron 30 éves htb. „Az egészséges szervezetű nő halálát lövedék okozta, [amely a] bal fülkagyló mögött hatolt be... és jobbról hagyta el a testet... a lövés nem közvetlen közletről történt... Endrőd, 1935. március 22. Feldmann Ignác kórházi főorvos, Dr. Weiss Aladár községi orvos.”

B. Kovács Lajos 24 éves gyomai lakos „... a testileg egészséges [férfi] halálát elvérzés okozta, amely lősérülés következtében jött létre... a [lövés] az elhunytat előlről érte... [a mellkasánál]... Gyula, 1935. március 22. Dr. Karolini Lajos kórházi főorvos.” *B. Kovács Lajost a lövés után a gyulai kórházba vitték, ahol 4-5 óra elteltével meghalt.*

Roó Gáspárné Dinya Franciska 43 éves htb. „, A 158 cm magas asszony halálát szívgyengeség okozta... a fertőzéses szívburok gyulladás a comb alsó részén lévő sérülésből és a jobb térd ízületéből származó kórokozók által jött létre... Gyula, 1935. június 13. Karolini Lajos kórházi főorvos.” *Roó Gáspárnét a lövés után június 13-ig a gyulai kórházban ápolták, akkor halt bele sérüléseibe.*

A falut azonnal ellepték a nyomozók, a detektívek, maga a belügyminiszter is ellátogatott. Megtörténtek a feljelentések, megkezdődött a per először Gyulán, majd Szegeden, és a Magyar Királyi Kúriánál fejeződött be. A szolgabírók és a csendőrök felelősségét már a per első tárgyalásain elvetették. Bakos József főszolgabíró a per idejére felfüggesztették az állásából, de egy hónap múlva, április 20-án már elfoglalhatta állását. Annak a csendőrnek a sorsáról, aki nem lőtt, így emlékeznek meg az emberek: "az első tárgyaláson még egyenruhába vót, de már a másodikon civilbe vót. Már akkor nem vót egyenruhája." ¹⁴ Andaházi Kasnya Bélát a gyomai szolgabíróság jelentette fel izgatással vádolva (ti. maradásra szólította volna fel a tömeget). A gyulai törvényszék október elsején 500 pengő pénzbüntetésre, vagy 25 napi elzárásra ítélte. A per Szegedre került. Itt az ítéletet négy hónap szabadságvesztésre változtatták. A M. Kir. Kúria 1936. április 21-én mindkét alsófokú határozatot hatályon kívül helyezte és felmentette Andaházi Kasnya Bélát.

A törvényszék 41.300 pengő "vérdíjat" ítél meg. 16 felnőtt, 14 gyerek - ők voltak a halottak hozzátartozói - kapott kártérítést. Az árvák pénzét a gyámpénztárban helyezték el.

Közben megtörténtek a választások 1935. március 31-én. Békés megyében 6 választókerület volt, ebből ötben kormánypárti győzelem született, csupán egy kerületben a - gyomaiban - lett győztes ellenzéki képviselő: Andaházi Kasnya Béla. Országosan is hasonló volt az arány: a kormánypártiak nagy százalékban győztek.

A falu (város) azóta minden évfordulón megemlékezik halottairól.

Források:

1. Wikipédia
2. Lapatinszkiné Polányi Mária szemtanú visszaemlékezése
3. Szabó Elekné Kovács Etelka szemtanú visszaemlékezése
4. Rácz Mátyásné Kovács Lídia visszaemlékezése
5. Dávid Vince Visszaemlékezése
6. Gyulai Királyi Törvényszék 1285/1935 13. sz. jk.
7. Gyulai Törvényszék 285/1935 14. sz. jk
8. Gyulai Királyi Törvényszék 1285/1935 13. sz. jk.
9. Gyulai Királyi Törvényszék 1285/1935 13. sz. jk.
10. Gyulai Királyi Törvényszék 2751/1935. 20. sz. jk.
11. Gyulai Királyi Törvényszék 2751/1935. Vaszkó Ilona vallomása
12. Gyulai Királyi Törvényszék 2751/1935. Kulik Sándor vallomása
13. *Az adatok forrása: korabeli boncolási jegyzőkönyvek. Lelőhely: Levéltár, Gyula, 1285/1935.sz. Fénymásolatban: Honismereti Egyesület gyűjteménye, Gyomaendrőd.*
14. *Gyulai Királyi Törvényszék 2751/1935. 20. sz. jk*

Felhasznált irodalom

- Endrődi csendőrsortűz 1935, Bp., 1975;
- Csendőrsortűz Endrődön / [Hornokné Németh Eszter = Városunk, Gyomaendrőd, 1995. március, 6-8.p.
- Gyoma és Endrőd története (<http://gyomaendrod.onkori.econet.hu/telepules/telepules>)
- Romsics Ignác: Magyarország a XX. sz-ban OSIRIS Kiadó Bp. 2000
- A század első fele (1914-1945) AKG Kiadó Bp. 1996.
- Kaiser Ferenc: A csendőrség a Horthy korban RUBICON 210/1

Forrás: Ki kicsoda Gyomaendrődön, Gyomaendrőd, 2017; 98-105 p. A szócikket Ladányi Gáborné készítette.